

MAKAI JÁNOS

AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOM VISSZHANGJA A HEVES VÁRMEGYEI SAJTÓBAN

Az 1905-1907. évi orosz forradalom nagy érdeklődést váltott ki a cár birodalmának határain túl is. Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogyan tükrözödtek az oroszországi események a Heves vármegyei lapokban.

A Hevesvármegyei Hirlap és a Gyöngyösi Ujság

A 20. század első éveiben a megye jelenlegi területén számos helyi sajtótermék volt olvasható,¹ közülük azonban a téma szempontjából csak kettőt találtunk elemzésre érdemesnek. A politikai és vegyes tartalmú Hevesvármegyei Hirlap² hetente kétszer jelent meg Egerben. Szerkesztősége és kiadóhivatala az Egri Nyomda–Részvénytársasághoz kötődött. A Gyöngyösi Ujság a Gyöngyösi Jótékony Nőegylet társadalmi hetilapja volt. Mindkét újság elsősorban a hazai eseményekre, a vármegyei és helyi hírekre koncentrált, de időnként a külföldön történekről is tájékoztatta olvasóit. A Hevesvármegyei Hirlap Külföld című rovatában 1905 és 1907 között 21 hír jelent meg. A legtöbb az európai parlamentek és kormányok működésével foglalkozott. Az osztrák belpolitika fejleményei nyolcszor szerepeltek, tehát a tudósítások több mint egyharmadát tették ki. Ez nem meglepő, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati részének eseményei hatással voltak a magyar belpolitikára is. Norvégiáról háromszor, Bulgáriáról, Franciaországról és Angliáról egyszer-egyszer kaptak hírt az olvasók. A harmadik harmadot az Oroszországról szóló információk tették ki. Az orosz-japán háborúról négyszer, míg a forradalom eseményeiről háromszor tudósított a lap. A három hír még akkor is kevésnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a Hevesvármegyei Hirlap számai csak négy-hat oldal terjedelemben jelentek meg. Ugyanakkor azt is számba kell vennünk, hogy az 1905-1907-es évek-

¹ Hevesvármegyei Hirlap, Heves Vármegye Hivatalos Lapja, Hevesmegyei Lapok, Egri Hiradó, Egri Ujság, Gyöngyösi Lapok, Gyöngyösi Ujság, Hatvan és Vidéke. Az Eger megjelenése az orosz forradalom éveiben éppen szünetelt, s csak 1910-től indult újra.

² A 20. század elejének helyesírása némileg eltért a maiétól, azonban a sajtótermékek címének használatakor és az idézetek esetében a történeti hűség érdekében ragaszkodtunk az eredeti írásmódhoz.

ben három vezércikk csak az orosz forradalommal foglalkozott, az Aktualitások című rovat egyik írása kitért az oroszországi antiszemitizmusra, s a cári birodalma jelentős súllyal szerepelt további két, külpolitikai témájú vezércikkben is.

A Hevesvármegyei Hirlaphoz hasonlóan a Gyöngyösi Újság szintén 13 írást jelentetett meg az orosz-japán háborúról és az első orosz forradalomról. Néhány különbség azért felfedezhető. Egyrészt a gyöngyösi lap cikkeiben nehezebb szétválasztani a két eseménysorozat elemeit. Ez természetesen nem kritika, mivel a háború és a forradalom részben párhuzamosan zajlott. Másrészt a Gyöngyösi Újság nagyobb figyelmet szentelt a Távol-Keleten történeteknek. Harmadrészt ebben a lapban mindössze két vezércikk foglalkozott Oroszországgal. A kettőből az egyik tért ki a forradalomra, de még ezt az utóbbi írást sem kizárólag a forradalomnak szentelték. (Az arány azonban kiegyenlítődött, mert az 1906-os évfolyam két hosszabb, bár nem címdali cikke is Oroszország belső viszonyaival foglalkozott.) Negyedrész, míg a Hevesvármegyei Hirlap még 1907 tavaszán is tudósított az orosz helyzetről, addig a Gyöngyösi Újság csak 1906 végéig követte a cári birodalmában zajló eseményeket.

Az orosz–japán háborúról

Az 1904–1905-ben Oroszország és Japán által megvívott háborút szoros összefüggésben kell szemlélnünk az első orosz forradalommal, mivel az előbbi rámutatott a cári államapparátus gyenge pontjaira, és tovább élte a társadalmi feszültségeket. A fegyveres konfliktust az robbantotta ki, hogy a Távol-Keleten a két hatalom terjeszkedési iránya keresztezte egymást. Kínában az 1890-es években az oroszok lépéselőnybe kerültek: engedélyt szereztek a kelet-kínai (Mandzsúriát átszelő) vasútvonal felépítésére, majd bérbe vették a Liaotung-félsziget híres hadikikötőjét, Port Arthurt, s egyúttal megkapták a kikötőig vezető (dél-mandzsúriai) vasútvonal kiépítésének jogát is. A megerősödő Japán vissza akarta szorítani Oroszországot. A háború azzal kezdődött, hogy 1904. február 8-án³ a japán flotta megtámadta a Port Arthurnál állomásozó orosz hajókat, majd öt hónapig tartó ostrom után, 1905 elején a japán katonák bevonultak a kikötőt védő erődbe. 1905. február-márciusban a japán hadsereg a mandzsúriai Mukdennél vívott hosszú ütközetben újabb nagy győzelmet aratott. 1905. május 27-én a Csuzimaszorosban a japánok legyőzték a fél éves út után a Távol-Keletre érkező

³ A kronológiai adatokat mindenütt a Gergely-naptár szerint adtuk meg. Ezért datálásunk eltérhet azon irodalmakétól, amelyek a Julián-naptár szerinti időpontokat hozzák. Az utóbbi a 20. század elején, egészen az 1918-ban végrehajtott naptárreformig 13 napos késést mutatott a Gergely-naptárhoz képest.

balti hajóhadat is. Mivel 1905 nyarára mindkét ország kimerült, tárgyalások kezdődtek, s a hadviselő felek 1905. szeptember 5-én az amerikai Portsmouthban békét kötöttek. Oroszország kénytelen volt a győztes fél javára lemondani Port Arthur bérleti jogáról, a dél-mandzsúriai vasútvonalról és Szahalin szigetének déli részéről.⁴

A Gyöngyösi Ujság 1905. évi első száma visszatekintést közölt az előző év eseményeire, s rácsodálkozott a japán sikerekre: „Ami az egész világ osztatlan érdeklődését bilincselte le az esztendő egész folyamán, az orosz-japán háború volt. Csodálatos dolgok történnek a föld szélső keleti oldalán, a Csendes Óceán partjai mellett. Nemcsak azért, mert olyan nagy és véres csaták színhelye a mandzsúriai harcmező, amilyeneket talán Attila óta nem látott a világ, hanem főként azért, mert ezeket a világrengető csatákat a föld leghatalmasabb országa vívja egy olyan nép ellen, melyet eddig alig ismertünk... És a nép, mely ez iszonytató csatákból mint győztes került ki, csak most lett ismertté a világ előtt, most, amikor sorra veri a legnagyobb szárazföldi európai hatalomnak sok százezernyi seregeit.”⁵

A háború egyik legfontosabb eseményére a Hevesvármegyei Hirlap igen gyorsan reagált. A japánok 1905. január 1-jén vonultak be Port Arthurba, s az erőd átadásának híre már négy nappal később megjelent. A rövid tudósítás az orosz ellenállást hősiességnek, a japánok által szabott feltételeket pedig korrektnek nevezte.⁶ Valójában egyik fél sem érdemelt dicséretet, mivel két agresszor harcolt egymással kínai területen.

A Távol-Keletre küldött balti flotta katasztrófájáról szintén gyorsan beszámolt a Hevesvármegyei Hirlap: „Az orosz–japáni háborúnak megint megérkezett az újabb szenzációja. A japáni flotta derekasan megverte az orosz hajóhadat. Ugy látszik, a japániak győzelme nagyobb, mint a melyet remélhattünk. Az orosz tengeri haderő csaknem teljes tönkretételéről van szó.”⁷ Ez a híradás pontos volt, és egyértelműen a japánok iránti szimpátiáról árulkodott. A Gyöngyösi Ujság három nappal későbbi száma is foglalkozott a csuzimai csatával. Szintén a japánokkal rokonszenvezett: a győztes Togót hős admirálisnak, a tengernagy sikerét pedig a világtörténelemben páratlanul álló győzelemnek nevezte. Konkrét információkkal is szolgált az olvasóknak: 22 megsemmisített, ill. elfogott orosz hadihajóról számolt be,

⁴ Az orosz–japán háborúhoz: 20. századi egyetemes történet. I. kötet, 1890–1945. Szerk.: Diószegi István, Harsányi Iván, Krausz Tamás, Németh István. Korona Kiadó, Bp., 1995. 162–163. Mihail Heller: Az Orosz Birodalom története. In: Orosz történelem. I. kötet (a továbbiakban: Heller). Osiris Kiadó. 2000, Bp., 1996. 577–584.

⁵ Gyöngyösi Ujság, 1905. január 1. 3.

⁶ Hevesvármegyei Hirlap, 1905. január 5. 2.

⁷ Uo., 1905. június 1. 1.

sőt név szerint említett egy olyan hajót, amely Vlagyivosztokból indult, de aknára futott, és felrobbant.⁸

Az orosz flotta tengeri katasztrófáját követően a Heves vármegyei sajtó a béke kérdésével kezdett foglalkozni. A Gyöngyösi Ujság fentebb említett tudósítása sajnálkozva jegyezte meg, hogy a csuzimai csata után Pétervárott még mindig nem gondolnak a békekötésre, s továbbra is vért és pénzt áldoznak erre a szerencsétlen háborúra.⁹ A Hevesvármegyei Hirlap nem sokkal később már arról számolt be, hogy Oroszország hajlandó a tárgyalások megkezdésére. Mindezt a közvetítést vállaló Theodore Roosevelt amerikai elnök érdemének tekintette. Elképzelhetőnek tartotta, hogy a felek hamarosan fegyverszünetet kötnek, a békekötést illetően azonban meglehetősen szkeptikus volt.¹⁰ Közel egy hónappal később ugyanez a lap már jobb híreket közölt az olvasókkal: „Oroszország és Japán között a béketárgyalások komoly stádiumba jutottak. Oroszország végre belátta, hogy kénytelen békét kötni s a két harcoló fél Roosevelttel közbenjárására a tanácskozás helyében is megegyezett.”¹¹ A béke kérdése a Gyöngyösi Ujság 1905. augusztus 9-i vezércikkében is szerepelt. A szerző II. Vilmos német császár és II. Miklós orosz cár júliusi találkozója kapcsán meglehetősen szarkasztikus stílusban arról elmélkedett, hogy vajon vállalt-e szerepet a német uralkodó az orosz-japán konfliktus lezárásában.¹²

A szeptember 5-én kötött békére a Gyöngyösi Ujság már öt nap elteltével reagált. A Tárca című rovatban egy Karikás nevű szerző több kérdést is feszegetett. A orosz és japán parancsnokokat illetően például markáns véleményt fogalmazott meg: „Oyama, Togo, Nogi, Oku, Kuroki, Nodzu – mindmegannyi kiváló hadvezéri elme... s ezekkel szemben micsoda szánalmas hadvezéri alakok állanak élén az orosz seregnek!” Az utóbbiak közül néhányan személy szerint is megkapták a magukét. Alekszejev tengernagyot, a cár távol-keleti helytartóját például a szerző csapnivaló diplomatának, tudatlan katonának és terméketlen elmének nevezte, s ez a jellemzés száz év elteltével sem tűnik megalapozatlannak.¹³

A gyöngyösi lap fenti cikkének szerzője Port Arthur német vezetéknévű orosz parancsnokáról az alábbiakat írta: „Itt van Stössel, aki a világ legerősebb várát, a szinte hihetetlenül megerősített Porth–Arthurt nem tudta meg-

⁸ Gyöngyösi Ujság, 1905. június 4. 4.

⁹ Uo., 4.

¹⁰ Hevesvármegyei Hirlap, 1905. június 15. 1-2.

¹¹ Uo., 1905. július 13. 2.

¹² Gyöngyösi Ujság, 1905. augusztus 9. 1-2.

¹³ A parancsnokok összehasonlítása és Alekszejev tengernagy jellemzése: Uo., 1905. szeptember 10. 2.

védellezni. Ellenben most, hogy hazakerült, egyre-másra veszi a palotákat Szt.-Pétervárott. – Mint szegény ember ment el Porth–Arthurba parancsnoknak s mint többszörös milliomos tért onnan vissza.”¹⁴ A tábornok dicstelen szereplésével és gyors meggazdagodásával a 20. század végének magyar nyelvű szakirodalmá is foglalkozott. A Koronás portrék című kötet megerősítette, ill. kiegészítette a Gyöngyösi Ujság információit. Eszerint a körülzárt Port Arthur erődjében a hősként ünnevelt parancsnok nem a tifusztól és skorbuttól elgyöngült sebesültek élelmezésére fordította az országos adakozásból és a kincstárból származó javakat, hanem eladta az ellenségnek. Ötszáz rubel volt nála egy tehén, huszönöt egy tyúk – ebből aztán szépen összejött néhány jövedelmező bérház ára a fővárosban.¹⁵ Anatolij Stössel ténykedése, elsősorban Port Arthur feladása már saját korában akkora felháborodást keltett, hogy arra a cári rendszernek is reagálnia kellett. Őt és egykori tisztjeit az orosz közvélemény nyomására 1907-ben katonai bíróság elé állították. 1908-ban Stösselt főbűnösnek halálra ítélték, majd az ítéletet tízévi várbörtönre módosították. Azonban még ezt a büntetést sem kellett letöltenie, mert II. Miklós 1909-ben kegyelemben részesítette.¹⁶

A Gyöngyösi Ujság Karikás nevű cikkírója nem minden orosz parancsnokhoz volt olyan szigorú, mint Alekszejevhez és Stösselhez. Rozsgyesztvenszkij tengernagyot csak szerencsétlennek nevezte,¹⁷ s ebben is igaza volt. Mint ismeretes ő volt a parancsnoka annak a flottának, amelyet a csuzimai csatában Togo admirális megsemmisített. Az oroszok veszteségei katasztrofálisak voltak: az ütközetben részt vevő 37 hajóból a japánok 19-et elsüllyesztettek, 5-öt pedig elfogtak.¹⁸ Zinovij Rozsgyesztvenszkij tengernagy azonban nem hibáztatható a vereségért, mivel a parancsnoksága alatt álló flotta nem volt egy súlycsoportban a korszerűbb japán hajóhaddal.

A Gyöngyösi Ujság az 1904-es orosz vereségek alapján már egy 1905. január elsejei cikkében a cárizmus bukását jósolta: „Az Isten nem ver bottal! – A cár s az orosz főnemesség, mely a legcudarabbul gázol végig az emberi jogokon, megérdemlik ezt a szörnyű megaláztatást. Igaz, hogy míg ők tehetetlen dühökben tombolnak, az alatt az ártatlan, az ártatlan és elcsigázott orosz nép százezrei pusztulnak el a harcmezőkön és mégis valószínű, hogy

¹⁴ Uo., 1905. szeptember 10. 2.

¹⁵ Gereben Ágnes: Az utolsó Romanov. In: Koronás portrék. Válogatta és szerkesztette: Szvák Gyula. Kozmosz Könyvek, 1987. 328.

¹⁶ A Stössel elleni eljáráshoz: Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája (1900-1991). Szerkesztette: Krausz Tamás és Szilágyi Ákos (a továbbiakban: Kronológia). Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 34-35, 38.

¹⁷ Gyöngyösi Ujság, 1905. szeptember 10. 3.

¹⁸ A csuzimai csata orosz veszteségeihez: Ormos Mária - Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 184.

áldás szakad a csaták veszteséből az agyonkínzott orosz népre. Mert most kell a legkínosabban meggyőződnie Oroszország urának arról, hogy rabigába görnyesztett nemzet hős cselekedetekre nem képes, hogy a mai rendszer mellett tönkre kell mennie a cár birodalmának és hatalmának... nincs messze az idő, hogy derengeni fog Oroszország felett is”¹⁹ A cikkből úgy tűnik, szerzője nem a forradalmat várta, hanem az alkotmányos rendszer megte-remtésében látta a megoldást.

A véres vasárnapról

Az első orosz forradalom nyitánya a véres vasárnap, vagyis az 1905. január 22-i szentpétervári vérengzés volt. A tragikus esemény egyik főszereplője, Gapon pópa valószínűleg komolyan gondolta a keresztényi jóságot, hitt a cári gondviselésben, bízott a kormányzat méltányosságában. Gapon 1904-ben munkásszervezetet hozott létre Szentpéterváron. Az ún. megbízható munkásokat igyekezett tömöríteni, s az év végére a tagok létszáma körülbelül 10 000-re emelkedett. A pópa kapcsolatot tartott az orosz főváros rendőrparancsnokával is, nem véletlenül szokás a szervezkedést a rendőrszocialista jelzővel illetni. 1905 januárjában a Putyilov-gyárban történt elbocsátások miatt Szentpéterváron sztrájk kezdődött, amely hamarosan általánossá vált. Gapon ekkor azt javasolta, hogy a munkások petícióval forduljanak a cárhoz. A folyamodvány elsősorban a munkásság helyzetének javítását kérelmezte, de ezen túlmutató követeléseket is tartalmazott. Január 22-én a felvonulók nagy számban gyülekeztek főváros több pontján, és a Téli Palotához szerettek volna vonulni. Sokan ünneplő ruhát öltöttek, templomi zászlót, szentképet vagy az uralkodó párról készült portrét vittek magukkal. A katonaság azonban sortűzekkel és lovasrohamokkal próbálta megakadályozni, hogy a munkások eljussanak a város szívébe. Azoknak, akik mégis elérték a Palota teret, ugyanebben a szörnyű fogadtatásban volt részük. Gapon pópa, aki a petíció átadását vállalta, a Narvai kapunál megsebesült, és eltűnt hívei köréből. A cár pedig egyáltalán nem is tartózkodott Szentpéterváron, hiába hirdette zászló a jelenlétét a Téli Palota tornyán. II. Miklós nem tervezte a folyamodvány átvételét, alattvalóival szemben inkább az erőszakos módszerek alkalmazásának híve volt.²⁰

A Heves vármegyei lapok közül a Gyöngyösi Ujság már egy hét elteltével tudósított a szentpétervári eseményekről, igaz, túl sok konkrétumot nem árult el. Szörnyű színjátékról írt, ill. arról, hogy az éhező nép vére patakok-

¹⁹ Gyöngyösi Ujság, 1905. január 1. 3.

²⁰ A véres vasárnaphoz: Menyhárt Lajos: Az orosz vihar, 1905 (a továbbiakban: Menyhárt). Kossuth Könyvkiadó, 1984. 5–63.

ban folyik.²¹ Egy héttel később már konkrétabb információkat közölt: január 21-én nyolcezer forradalmárt lőttek le Szentpéterváron a cár katonái.²² Ennek a hírnek éppen a fele volt igaz. A vérengzés egy nappal később történt, az áldozatok számát pedig talán sohasem fogjuk pontosan megtudni. A hivatalos adatok szerint 96-an haltak meg, míg az újabb szakirodalom körülbelül ezerre becsüli a halottak számát.²³ Nyolcezer forradalmárt egyébiránt azért sem gyilkolhattak meg, mert kérdés, hogy 1905. január 22-én összesen volt-e ennyi igazán forradalmi meggyőződésű ember az orosz fővárosban. A pontatlanság azért tekinthető bocsánatos bűnnek, mert az információ a Tárca című (vagyis az irodalmi) rovatban jelent meg. A hír második fele viszont igaznak bizonyult. A Gyöngyösi Ujság a következő hónapban még egyszer visszatért a kérdésre, de túl sok adalékkal ekkor sem szolgált.²⁴ Több mint egy évvel később viszont Gapon pópa, „a híres munkásvezér” meggyilkolásáról számolt be a lap. Ez azért meglepő, mert addig egyáltalán nem is említette, pedig a cikk szerint az európai sajtó hónapokon át hasáboakat írt róla. A tudósítás lényege: az orosz anarchisták (az eszerek) azzal vádolták Gapont, hogy a rendőrség kéme, majd egy Szentpétervár közelében levő nyaralóban négyen „rövid beszélgetés után a csillárra felakasztották.”²⁵

A Hevesvármegyei Hirlapban mindössze egy írás foglalkozott a véres vasárnapkal. Az viszont vezércikk volt, és meglehetősen szemléletesen mutatta be a tragikus januári eseményeket: „A világ borzalommal tekint Oroszországra, a hol hallatlan vérengzés folyik a csár, az atyuska kegyelméből és a nép szabadságra törekvése folytán. Különös, véres, borzalmas szabadságharc ez, mihez foghatót nem tud felmutatni a világtörténelem. Az emberek fegyvertelenül, óriási tömegekben vonulnak az atyuska kegyes színe elé s az atyuska halomra lövöldözteti őket az utcákon. Vérszag árad szét mindenütt, szétroncsolt tagok, átlőtt koponyák véres tavakban fürödve hevernek a csári parancsra csodálatosan megépített Szentpétervár fényes utcáin. A golyó, mint az atyuska, nem ismer irgalmat. Asszonyok, gyermekek erős férfiakkal áldozatul esnek a mészárlásnak. Nem is százak, de tizezrek hullanak rakásra.”²⁶

²¹ Gyöngyösi Ujság, 1905. január 29. 3.

²² Uo., 1905. február 5. 3.

²³ A véres vasárnap halálos áldozatainak számához: Heller, 590. Kronológia, 27.

²⁴ Gyöngyösi Ujság, 1905. március 26. 1.

²⁵ Uo., 1906. április 29. 3.

²⁶ Hevesvármegyei Hirlap, 1905. február 23. 1.

Az alkotmány születéséről

A véres vasárnapot országszerte sztrájkok és pusztító parasztmozgalmak követték. Az önkényuralom csődbe jutott. A Gyöngyösi Ujság a pattanásig feszült helyzet megoldását az alkotmányos berendezkedés megteremtésétől várta. Már 1905. január 1-jén arról írt, hogy „alkotmányt akarnak adni az orosz népnek”, de egyúttal közölte a hír cáfolatát is.²⁷ A hónap végén a lap a cár tanácsadóiban reménykedett. Úgy vélte, ők be fogják látni, hogy az alkotmány iránti követelés jogos, és önként meg fogják adni azt, amit erőszakkal ki lehet csikarni.²⁸ Október közepén a lap változatlanul az alaptörvény megalkotásában bízott. Miután a véres moszkvai eseményekről tudósított, a következőket írta: „A Japánnal kötött béke nem adta meg Oroszországnak a belbékét, s valószínű is hogy mindaddig nem lesz a muszkabirodalomban nyugalom, míg a cár népének meg nem adja a feltétlen, korlátlan alkotmányosságot.”²⁹ Aki ezeket a sorokat száz év elteltével olvassa, viszonylag könnyű helyzetben van, hiszen pontos információkkal rendelkezik az első orosz forradalomról. A Gyöngyösi Ujság munkatársai a jövőt természetesen nem láthatták, a múltat azonban ismerniük kellett. Elgondolkodtató, hogy a hosszú önkényuralmi berendezkedés után, szinte csodaszerűen tartották az alkotmányt. Az pedig végképp meglepő, hogy az utóbbi cikk szerzője (feltehetően a szerkesztő) a feltétlen és korlátlan alkotmányosság megteremtésében reménykedett.

1905 őszén tovább nőtt a feszültség Oroszországban. Október 20-án a Moszkva–Kazany vonal vasutasai sztrájkolni kezdtek. Ez a munkabeszüntetés általánossá szélesedett, és megbénította az egész ország életét. Közben megalakult a szentpétervári munkásküldöttek szovjetje, amely ráadásul nem is az első ilyen jellegű szervezet volt a birodalom területén.³⁰ A cár kénytelen volt engedelményeket tenni: október 30-án manifesztumot adott ki. A kiáltvány aláírása előtt a Szentpétervár közelében elhelyezkedő Petyerhofban heves vita bontakozott ki. A cári család tagjai szitkokat szórtak egymásra, majd Nyikolaj Nyikolajevics és Vlagyimir Alekszandrovics nagyherceg az íróasztal mögé szorította II. Miklóst, amelyen már ott feküdt az aláírásra váró szöveg. A cár azonban még ekkor sem volt hajlandó kézjegyével ellátni a dokumentumot. Amikor a nagyhercegek kimerültek, Szentpétervárról megérkezett Szergej Witte, a miniszteri bizottság elnöke, a kiáltvány egyik szerzője. Amikor Witte sem járt sikerrel, ismertette az uralkodóval a legfris-

²⁷ Gyöngyösi Ujság, 1905. január 1. 3.

²⁸ Uo., 1905. január 29. 3.

²⁹ Uo., 1905. október 15. 2.

³⁰ Az 1905. októberi eseményekhez: Kronológia, 28.

sebb híreket. Ezek szerint a birodalomban a sztrájkolók száma meghaladta az egymilliót, a falusi lázongóké a hárommilliót; a parasztek kétezer földesúri kúriát dúltak fel és lázongás jelei mutatkoztak a távol-keleti hadszíntérről hazatérő csapatok soraiban. Witte jelezte, hogyha a munkások, parasztek és katonák megmozdulásai összeolvadnak, a kiáltvány pedig nem éri el a célját, öfelségének családjával együtt emigrálnia kell Oroszországból. A miniszteri bizottság elnöke közölte, hogy a németek a cár kívánságára készek egy torpedórombolót Petyerhofba küldeni. Úgy látszik, a német hadihajón való menekülés gondolata hatott, mert II. Miklós tízpercnyi gondolkodás után aláírta a manifesztumot.³¹

A kiáltvány legfontosabb részei az alábbiak voltak:

„1. A lakosságnak megadandók a polgári jogok megdönthetetlen alapjai, amelyek a vallás- és szólásszabadság igazi sérthetelenségén, az egyesülési és gyülekezési szabadságon alapulnak.

2. Az elrendelt birodalmi дума-választások megszakítása nélkül, amennyire a дума egybehívásáig rendelkezésre álló idő megengedi, mindama néposztályok, amelyek a választási jogból ez idő szerint teljesen ki vannak zárva, a дума törvényhozásában való részvételre feljogosítandók. Az általános választójog életbe lépésének feltételeit az új törvényhozó testület fogja meghatározni.

3. Megdönthetetlen alapelv legyen, hogy a birodalmi дума hozzájárulása nélkül semmilyen törvény életbe nem léphet, és hogy a nép választottjainak megadassék a lehetőség, hogy az általuk kinevezett hatóságok eljárásának törvényességét akadálytalanul ellenőrizhessék.”³²

A fentebb idézett szövegből az derül ki, hogy a cár egyrészt polgári szabadságjogokat, másrészt törvényhozó dumát ígért Oroszországnak. A második pontban az elrendelt birodalmi дума-választások kifejezés alatt azt kell érteni, hogy a cár 1905 augusztusában már kiáltványban jelentette be egy képviselői szerv felállítását, amely csak tanácskozási joggal rendelkezett volna.³³ Az 1906-os törvények nélkül az 1905. október 17-i manifesztumot még túlzás alkotmánynak tekinteni. A Heves vármegyei sajtó viszont már erre is alkalmazta az alkotmány kifejezést.

A Hevesvármegyei Hírlap már néhány nappal a kiáltvány megjelenése után arról tudósított, hogy az orosz cár alkotmányt adott a népének, de

³¹ Az 1905. október 30-i kiáltvány aláírásának előzményeihez: M. K. Kaszvinov: Huszonhárom lépcsőfok a halálba. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 78-80. (Kaszvinov könyvének szemlélete több vonatkozásban is vitatható, azonban a manifesztum aláírásának körülményeit Szergej Witte visszaemlékezései alapján ismerteti, s ezért azok leírása hitelesnek tekinthető.)

³² A kiáltvány szövege: Menyhárt, 233-234.

³³ Az 1905. augusztus 19-i kiáltványhoz: Kronológia, 28.

azt sugallta olvasóinak, hogy ezt lépést korábban kellett volna megtenni.³⁴ Hogy az 1905. évi utolsó szám vezércikke hasonló vélekedést tartalmazott, arra bizonyíték a címe is: Késő... A fenti írás szerzője nagyra értékelte az akkorra miniszterelnökké kinevezett Szergej Witte tevékenységét: „Witte, a legnagyobb orosz megértette az idők teljességének eljövételét. Igazán bámulatos, emberfölötti munkát végez ez a jobb sorsra érdemes, lángeszű államférfiu, a ki becsületes erőfeszítéssel mindent elkövetett, hogy a cárizmust az alkotmány ígéretföldjére bevezesse és az új Oroszország történelmébe is átvigye. Leírhatatlan erőlködések közepette alkotmányt erőszakolt ki a cártól népének, iparkodott vele nagyon, mert tudta, hogy talán már holnap késő lesz... Most a reakció akarja elnyelni Wittét, a mozgalom árja el akarja sodorni a tulzók részéről. Áldozat lesz ő is...”³⁵ A cikk szerzője, akinek a neve az aláírásból nem derül ki, jól látta Wittének az október 30-i kiáltvány létrejöttében játszott szerepét. Azt is érzékelte, hogy az önkényuralom hívei meg akarnak tőle szabadulni. A szó köznapi értelmében a miniszterelnök nem lett áldozat. A szélsőjobbboldali, ún. feketeszázás szervezettek gyűjtőpártja, az Orosz Nép Szövetsége 1906 februárjában ugyan meg akarta gyilkolni, de a bombamerénylet nem sikerült.³⁶ Politikai értelemben azonban nem sokkal később valóban áldozat lett: Szergej Witte áprilisban kapta meg a cár saját kezűleg írt levelét, amelyből felmentéséről értesülhetett. Az idő kerekét viszont nem lehetett visszaforgatni, ui. néhány nappal Witte leváltása után II. Miklós aláírta az állami alaptörvényeket. Ezek már valóban az alkotmányt jelentették, bár maga a szó nem szerepelt a szövegben. Az állami alaptörvények olyan „duma-monarchiává” változtatták Oroszországot, amelyen belül az önkényuralomnak meg kellett férnie a parlamenttel.³⁷

A Gyöngyösi Ujság 1906. december 23-i számának egyik cikke az 1906-os év orosz eseményeinek meglepően alapos bemutatását adta. Ez persze csak addig jelenthetett meglepetést, amíg az olvasó rá nem jött, hogy az írás Szentpéterváron készült. A szerző, aki Stokkátor Jánusként jegyezte a cikket, megadta az alkotmány megszületésének okát, és kevesellte az abban biztosított jogokat: „A cár nem tudván ellenállni az alulról felfelé törő rettenetes nyomásnak, parlamentális képviselőt, népszabadságot ígért az orosz népnek, de ígéretét csak félig tartotta meg, mert az orosz parlament-

³⁴ Hevesvármegyei Hirlap, 1905. november 5. 2.

³⁵ Uo. 1905. december 31. 1.

³⁶ A Witte elleni merénylethez: Bebesi György: A cári monarchia „védőszentjei”. Pogromlovagok és szürke kardinálisok (a továbbiakban: Bebesi). Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2001. 83, 151.

³⁷ Witte leváltásához és az állami alaptörvényekhez: Heller, 593-596.

nek, vagyis a dumának kevesebb autonómiát és jogot adott, mint amennyi nálunk egy törvényhatósági bizottságnak van.”³⁸

Az I. Állami Dumáról és feloszlásának következményeiről

Az 1906 májusa és júliusa között üléselő I. Állami Duma 478 képviselőjének elsöprő többsége ellenzéki volt.³⁹ Az 1906 végén készült visszatekintő cikkében a Gyöngyösi Ujság utalt a дума összetételére, sőt a korlátozott választási szabadságra is. Stokkátor János azt írta, hogy a forradalmárok és felforgatók pártjának annak ellenére meglehetősen számú képviselete volt a dumában, hogy a cári ukáz csaknem kizárólag a nemességnek és a parasztságnak adta meg a választójogot.⁴⁰ A forradalmárok és felforgatók pártja alatt minden bizonnyal a szociáldemokrata munkáspártot értette. Ettől azonban fontosabb kérdés az, hogy a választójoggal kapcsolatos információ nem volt pontos, mivel a polgárok és a munkások is szavazhattak. A választás az alábbi szisztéma alapján történt: először cenzusos alapon elektorokat választottak, s egy elektor megválasztásához a földbirtokosok kúriájában 2000, a városiakéban 4000, a parasztokéban 30 000, a munkásokéban pedig 90 000 szavazatra volt szükség.⁴¹ Azt viszont jól érzékeltette a Gyöngyösi Ujság, hogy még a meglehetősen antidemokratikus alapon létrejött képviselői testület is túlságosan radikális volt az uralkodó szemében: „A dumában csak olyan hangok hallatszottak, mit a forradalmárok titkos gyűlésein, s e radikális beszédek hatása annnyival is végzetesebb volt az autokraciára nézve, mert a sajtó naponta százezer és százezer példányban vitte hírül az orosz népnek, hogy az általa választott képviselőben is követeli a cár és a főpapság, nemkülönben az autokrata főnemesség jogainak korlátozását és a teljes népszabadságot, az általános titkos választói jogot. Hasztalan intett és izent a cár, hogy a дума-képviselők tartózkodjanak a radikális hangtól.”⁴²

II. Miklós 1906. július 21-én feloszlatta az I. Állami Dumát. Ürügyként azt hozta fel, hogy a testület két nappal korábban kiáltványt intézett az orosz néphez a földrendezés kiharcolásáról. A cár új választásokat írt ki, miniszterelnököknek pedig – a Szergej Wittét követő Iván Goremikin helyett – Pjotr

³⁸ Gyöngyösi Ujság, 1906. december 23. 2.

³⁹ Az I. Állami Dumához: Kronológia, 31.

⁴⁰ Gyöngyösi Ujság, 1906. december 23. 2.

⁴¹ Az I. Állami Duma képviselőinek megválasztásához: Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: Oroszország története. Maecenas, 1997. 433.

⁴² Gyöngyösi Ujság, 1906. december 23. 2.

Sztolipint nevezte ki.⁴³ A дума felosztatásáról mindkét megyei lap tudósított. A Hevesvármegyei Hírlap ezt már július 26-án megtette, a Gyöngyösi Újság viszont csak december 23-i számában foglalkozott a kérdéssel.⁴⁴ Az utóbbi a cár lépésének indokát is megadta. Eszerint a felosztatást a forradalmárok által gyűlölt belügyminiszter, Pleve meggyilkolása előzte meg.⁴⁵ A közölt információ azonban nem felelt meg a valóságnak, mivel Vjacseszlav Pleve ellen nem az említett időpontban, hanem két évvel korábban követtek el halálos kimenetelű bombamerényletet. Közvetlenül a képviseleti szerv felosztatása előtt Sztolipin volt a belügyminiszter, aki a tárcát miniszterelnöki kinevezése után is megtartotta.⁴⁶

A cári döntés következményeiről a két lap egymástól teljesen eltérő módon tájékoztatta olvasóit. A Hevesvármegyei Hírlap arról írt, hogy a дума tagjai finn területre vonultak, s onnan kiáltványt bocsátottak ki az orosz néphez.⁴⁷ Ez az információ megfelelt a valóságnak: a дума felosztatása után a képviselők egy 180 fős csoportja a finn Viborgba utazott, s ott polgári engedetlenségre szólította fel a lakosságot.⁴⁸ A Hevesvármegyei Hírlap alapvetően nyugodtnak ítélte meg a helyzetet, bár jelezte, hogy még radikális események várhatók.⁴⁹ A viharos következményekről azonban egyáltalán nem számolt be. Az orosz belpolitikára csak több mint fél év elteltével tért vissza. A Gyöngyösi Újság viszont 1906 végén részletesen tudósított a дума felosztatásának következményeiről. A már többször említett Stokkátor János írt a gyári munkások sztrájkjairól, tüntetéseiről és a katonák zendüléseiről, valamint ezen megmozdulások elfojtásáról. Arra is utalt, hogy ezután merényletek következtek, köztük az, amelyet a miniszterelnök ellen követtek el a Gyógyszerész-szigeten. Úgy vélte, a fenti cselekmények arra kényszerítették a cárt, hogy rögtönítélő bíróságokat alakítson.⁵⁰ Amint az a Gyöngyösi Újságból is kiderült az államhatalom és a baloldali szélsőségesek egyaránt véres módszereket alkalmaztak. Az eszközök által 1906 augusztusában a Gyógyszerész-szigeten elkövetett merényletben például 27 ember halt meg és 33 szenvedett sérüléseket, köztük a miniszterelnök lánya és fia is. Sztolipin válasza szeptemberben a statáriális bíraskodás bevezetése volt. A rögtönítélő bíróságok hét hónapig működtek, s döntéseik

⁴³ Az I. Állami Duma felosztatásához és Sztolipin kinevezéséhez: Kronológia, 32.

⁴⁴ Hevesvármegyei Hírlap, 1906. július 26. 1. Gyöngyösi Újság, 1906. december 23. 2.

⁴⁵ Gyöngyösi Újság, 1906. december 23. 2.

⁴⁶ Pleve belügyminiszter meggyilkolásához: Heller, 589. Kronológia, 25, 32.

⁴⁷ Hevesvármegyei Hírlap, 1906. július 26. 1.

⁴⁸ A viborgi eseményekhez: Kronológia, 32.

⁴⁹ Hevesvármegyei Hírlap, 1906. július 26. 1, július 29. 1.

⁵⁰ Gyöngyösi Újság, 1906. december 23. 2-3.

nyomán már másfél hónap alatt 160 halálos ítéletet hajtottak végre. A Sztolipin-féle rendteremtés egyik legfontosabb módszere az akasztás volt. Nem csoda, hogyha az akasztófákat (némi képzavarral) Sztolipin-nyakkendőknek nevezték el.⁵¹ A Gyöngyösi Ujság egyébiránt nem a miniszterelnök, hanem a cár számlájára írta a statáriális bíraskodás bevezetését.⁵² Arról viszont egyik Heves vármegyei lap sem adott hírt, hogy a forradalom elleni harccal egyidejűleg Pjotr Sztolipin reformokat készítet elő, és hozzá is kezdett a megvalósításukhoz.

A forradalom lezárásáról és tanulságairól

A Gyöngyösi Ujság kissé elsiette az első orosz forradalom lezárását. Már 1906. augusztus 19-i számában az alábbi helyzetjelentést adta: „Ismét, ki tudja hányadszor sikerült levérni az orosz forradalmi mozgalmat. Mikor e sorokat írjuk, szélesend van a fehér cár birodalmában. Seregszámra végezték ki a zendülő katonákat és az izgató polgári elemeket. Zsufolásig teltek meg a börtönök szabadságharcosokkal és a nagy Szarmátsikságon végighúzódó országutakat rabláncra fűzött csoportok népesítik be. Szibéria-felé visz az út!” A lap levonta az orosz forradalom tanulságait is. Ezek közül az egyik az volt, hogy a nemzetközi alapon szervezett szociáldemokrata munkásság szoros fegyverbarátságra lépett a parasztsággal, az intelligenciával és a nemességgel. A másik tanulság a magyar politikai elitnek szólt. A lap úgy fogalmazott, hogyha minden oroszok cárja magáévá teszi a parcellázás eszméjét, akkor bizvást magáévá teheti azt a magyar állam is, majd így nyomatékosította mondandóját: igenis szükség van körültekintéssel végrehajtott parcellázásra.⁵³ Úgy tűnik, Dudás Adolf, a lap főszerkesztője később rájött, hogy a forradalom mégsem fejeződött be, és a december 23-i számban közölte Stokkátor Jánosnak az 1906-os év eseményeire visszatekintő cikkét. Bár ennek a végén az olvasható, hogy folyik a vér Oroszországban, s az autokrácia napjai meg vannak számlálva, a Gyöngyösi Ujság az 1907. év eseményeivel már nem foglalkozott.⁵⁴

A Hevesvármegyei Hirlap igen kevés figyelmet szentelt az 1906-os orosz eseményeknek. Amint említettük, két júliusi számában beszámolt a дума feloszlatásáról. A második számban, egy külön cikkben említést tett

⁵¹ A Sztolipin elleni merénylethez és a statáriális bíraskodáshoz: Heller, 596-597, Kronológia, 32.

⁵² Gyöngyösi Ujság, 1906. december 23. 3.

⁵³ A forradalom leverése és tanulságai: uo., 1906. augusztus 19. 2.

⁵⁴ Uo., 1906. december 23. 3.

az oroszországi zsidópogromokról is,⁵⁵ augusztusban pedig egy külpolitikai témájú írásban bukkant fel érintőlegesen az orosz belpolitikai helyzet.⁵⁶ Az olvasóban az a gyanú támadhatott, hogy a lap lezártnak tekinti a forradalmat. Ezzel szemben több mint hét hónap múltán, az 1907. március 14-i számban teljesen váratlanul egy vezércikk jelent meg az atyuskáról, vagyis a cárról. Az írás többek között azt tartalmazta, hogy a nép „elmege szavazni és nagy erőszakkal, vérontással se tudják belőle kipréselni, hogy a cárnak kedves követeket válasszon. Még száz olyan követ is alig került az új dumába, a kire a kegyes cár jóindulattal néz. Ime, a birkanép már nem hisz többé az atyuskának. Hát bizonyos, hogy az új дума és a cár szintén nem fogják egymást megérteni.”⁵⁷ A fenti sorok igen keveset árultak el a II. Állami Dumáról. Ez az újabb képviselői szerv 1907 márciusa és júniusa között ülésezett, s még az előzőnél is baloldalibbnak bizonyult: 518 képviselőjéből például csak a szociáldemokraták száma 65 volt. A Hevesvármegyei Hirlap cikkírója tehát jól látta, hogy talán száz olyan követ sem került be, aki a cárhoz közel állt volna. Abban sem tévedett, hogy a дума és a cár nem fog tudni együttműködni. Az első дума sorsához képest azért volt egy kis különbség, mivel a másodikat a miniszterelnök oszlatta fel. Ezért szokás sztolipini államcsínyről beszélni.⁵⁸ 1907-ben már a Hevesvármegyei Hirlap sem közölt több információt az orosz forradalomról. Úgy tűnik, annak eseményesorozatát a sztolipini államcsínnyel lezártnak tekintette.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Heves vármegyei lapok figyelemmel kísérték az 1905-1907. évi oroszországi eseményeket. Úgy tűnik, a legnagyobb érdeklődéssel az orosz-japán háború fejleményeit, ill. az alkotmányosság kapcsán történeteket követték. Tudósításaikat külön-külön átnézve meglehetősen mozaikszerű képet kapunk. A cikkek néha átfedik, esetenként kiegészítik egymást. A vármegyei sajtó alapján az olvasó talán csak akkor alkothatott volna viszonylag megbízható képet az orosz forradalomról, ha mindkét lapot járatta volna. Ez a jelenség azonban igen ritka lehetett.

Ugyanakkor nem szeretnénk igazságtalanok lenni a megyei lapokhoz. A Hevesvármegyei Hirlap és a Gyöngyösi Ujság 4-8 oldalnyi terjedelme elsősorban a legfontosabb országos és helyi hírek ismertetésére, tudományos ismeretterjesztésre, rövid irodalmi művek bemutatására és reklámokra

⁵⁵ Hevesvármegyei Hirlap, 1906. július 29. 1–2.

⁵⁶ Uo., 1906. augusztus 2. 1.

⁵⁷ Uo., 1907. március 14. 1.

⁵⁸ A II. Állami Dumához: Kronológia, 33–34.

volt elegendő. Ilyen körülmények között dicséretes, hogy a fenti újságok egyáltalán közöltek külföldi híreket, s nem kevés mindaz, amit az oroszországi helyzetről írtak. Továbbá egy-egy megjegyzésből úgy tűnik, azért sem mutatták be alaposabban az orosz forradalmat, mert úgy vélték, annak történéseit más (nyilván országos) lapok úgyis ismertetik.⁵⁹ Nyilván ennek tudható be az is, hogy néhány fontos kérdés még csak az említés szintjén sem került terítékre. Így például az 1905-ös év egyik legfontosabb eseménye, a Patyomkin cirkáló matrózainak lázadása a helyi sajtóban nem talált visszhangra.

Röviden érdemes megvizsgálni, hogyan fogalmaztak a Heves vármegyei lapok a zűrzavaros orosz viszonyok bemutatásakor. A Gyöngyösi Újság volt a bátrabb, mivel 1905 elejétől 1906 végéig egyértelműen forradalomról írt.⁶⁰ (Mint ismeretes, az 1907-es év történéseivel már nem foglalkozott.) A Hevesvármegyei Hirlapnál azonban teljesen más megközelítéssel találkozhattak az olvasók. Ez az újság 1905 novemberéig egyáltalán nem alkalmazta a fogalmat. Még november 5-én is óvatosan fogalmazott: „Az orosz birodalom a forradalom szélén áll, sőt nem egy jel arra mutat, hogy a forradalom máris kitört és pusztít.”⁶¹ 1905 végén csak a kavarodás kifejezést használta, 1906 nyarán pedig jelezte, hogy Oroszország ismét bonyodalmak, esetleg forradalom előtt áll, majd néhány nappal később úgy ítélte meg, hogy az utóbbi aligha lesz kikerülhető.⁶² 1907 tavaszán a lap véres játékról tudósított.⁶³ A Hevesvármegyei Hirlapnak mindössze egy 1906 nyarán megjelent, külpolitikai témájú írása nevezte az oroszországi eseményeket forradalomnak.⁶⁴

Ha száz év múltán a vármegyei lapok több évfolyamának számait átolvassuk, az is kiderül, hogyan viszonyult a helyi sajtó a szomszédos birodalomhoz, ill. annak népéhez. Az újságok egyes írásaiból érezhető, hogy Oroszországot veszélyes hatalomnak tartották. Megítélése tehát eleve nem is lehetett pozitív. A lapok elítélték és elutasították az önkényuralmat. Zsarnokuralomról, zsarnokságról, zsarnoki hatalomról, egyeduralomról, cári kényuralomról, cári despotizmusról, autokráciáról vagy autokrata uralomról írtak. Meglehetősen negatív véleményt alkottak magáról a cárról is. Szimpatizáltak viszont az orosz néppel. Sajnálták szegénysége, jogfosztottsága,

⁵⁹ Gyöngyösi Újság, 1906. április 29. 3. Hevesvármegyei Hirlap, 1906. július 29. 1.

⁶⁰ Gyöngyösi Újság, 1905. január 29. 3, február 5. 1-3, december 3. 3. 1906. augusztus 19. 2, december 23. 2-3.

⁶¹ Hevesvármegyei Hirlap, 1905. november 5. 2.

⁶² Uo. 1905. december 31. 1. 1906. július 26. 1, július 29. 1.

⁶³ Uo. 1907. március 14. 1.

⁶⁴ Uo. 1906. augusztus 2. 1.

valamint a vele szemben alkalmazott brutális módszerek miatt, és remélték, hogy ki fogja vívni a szabadságot. Összegzésként megállapítható, hogy a Heves vármegyei sajtó alapvetően korrekt képet festett az 1905-1907-es évek Oroszországról.